

„ИСТОРИЧЕСКИЯТ РОМАН В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА“ ОТ ГЕОРГИ ЦАНЕВ, С., БП.

1976, 303 с.

Заглавието на този труд е предварително основание за интереса, с който пристъпваме към неговия прочит. Нашата литературна наука не страда от излишък на подобни проучвания, за да не бъдем и достатъчно заинтригувани от това, което ни предлага акад. Георги Цанев. А неговото име на известен литературен историк е друга причина за очакваната, които ни се ще да бъдат оправдани от труда му.

Голяма част от съдържанието на „Историческият роман в българската литература“ ни е познато отдавна. Разпръснатото в някои от предишните книги на Цанев, сега то е допълнено, методологически актуализирано и подчинено на по-обхватните изисквания на научната монография. Трансформирано по този начин в един нов обем, то предпоставя действително отликите, които притежава новата книга. А в известен смисъл, това трябва да се отбележи, трудът на Цанев има и характер на равностойна за многолетните наблюдения на този изтъкнат учен, посветени на българската романистика, респ. на историческия жанр в нея.

Разглежданата книга е опит за написването на едно по-цялостно изследване за историческия роман. Тя е нещо като история на този жанр, доколкото започва с неговата поява и проследява неравномерното му развитие в един продължителен период, към който за съжаление не е прибавено и времето след Девети септември, когато историческият ни роман получи необикновено извисяване.

Трудът на Цанев започва с встъпление, което обръща внимание на по-важните въпроси от спецификата на историческия жанр. Авторът отбелязва, че „Историческият роман в европейската литература изобщо се явява в началото на XIX в., когато по думите на Белински историята излиза като „нова наука“ и скоро става „господстваща наука“, алфа и омега на века“ (с. 5). Той цитира още един път великия руски критик с неговата мисъл за онова „ново направление на изкуството“, дадено от историческата наука, след което изтъква, че появата и развоят на историческия жанр са детерминирани от големите събития на епохата. „Доколкото и у нас го има преди Освобождението — пише Цанев, —

неговата поява се обуславя също така от борбите за национално освобождение“ (с. 6).

За да отговори кой роман е исторически, авторът прибегва до изказванията на Гюте, Флобер, Фойхтвангер, Алексей Толстой и други крупни художници. Техните мисли, отнасящи се до една или друга постановка за онова, което трябва да бъде като жанрова особеност историческият роман, са подложени на прецизен коментар от Георги Цанев. Така, спирайки се на различните становища, като приема рационалното и отхвърля несъстоятелното, авторът постепенно ни извежда до своята дефиниция за същността на историческия роман. Но тази дефиниция не е поднесена като школко правило, лаконично и нетърпящо никакви уговорки, а се дава чрез едно обстоятелно изложение на собствените възгледи, съобразено с комплицирания характер на въпроса за жанровото изясняване и уточняване.

Като първа отлика на историческия роман Цанев посочва „материала“. Или, както пише той, „съдържанието на произведението е исторически сюжет се гради върху познания, почерпани из документи от миналото, писания и изследвания върху минали събития, паметници, останали от някогашни времена, спомени и предания, създавани и предавани от хора, чужди на автора по светоглед, далечни по психология“ (с. 13). Друга характерна черта, отбелязана от Цанев, е начинът, по който историческият роман въздейства на читателя, „чисто човешкото въздействие, което съпровожда винаги естетическото“ (с. 14). Авторът отговаря и на въпроса, кое „прави известни лица и събития исторически“ (с. 16). Той смята, че „трябва да има отдалеченост между рисуваните събития и читателите, на които се поднася романът“ (с. 17). Като най-сигурен белег на историческия жанр в романистиката се извежда „историческата действителност на героите“ (с. 17). В това отношение Цанев изцяло споделя възгледите на Белински и Добролюбов.

Като прави редица уточнения за границите на проучвания жанр, авторът обобщава накрая, че „типичният исторически роман има за предмет събития и герои с историческа реалност — събития, действително станали, и герои, наистина съществували, изведени със своите собствени имена“ (с. 19). Тук има и едно пояснение относно факта, че

в историческия роман може да присъствуват и персонажи, и събития, които са измислени, но те трябва да бъдат „в е р о я т н и“ за съответното време“ (с. 19).

На основата на примери от европейската литература Цанев подробно разказва за пречките, които преодолява творецът, за да стигне до самото писане на историческия роман. Заедно с това е разкрито и отношението на мнозина видни представители на жанра към историческата действителност като обект за художествено претворяване. Авторът отделя място и на такива принципи въпроси като ролята на личността и масите в историята, задължителната реалистичност на художественния образ в историческия роман, недопустимото идеализиране на персонажа, възпитателното значение на произведението от този жанр и пр. Навсякъде в тази част на книгата си Цанев демонстрира една широка теоретична, философска и естетическа компетентност. Написана като отделна статия още през 1942 г., а после допълнена с незначителни поправки, тя издава ревностия и отдавнашен познавач на българския исторически роман, изследователя, който приема като лична радост всяко ново художествено достижение на нашите писатели, работещи в този жанр. Тук му е мястото да припомним и казаното за един неприятен прецедент в някогашната ни историческа романистика, което и сега звучи като актуално предупреждение: „... за повечето писатели историята е нещо като комшулук, през който те влизат и излизат по чехли, когато им скимне. Малцина имат съзнанието, че областта на историята не е достъпна за всекиго — тук не всеки може да бъде художник дори ако е даровит писател“ (с. 52).

По-нататък Георги Цанев преминава към фактическото изследване на историческия роман в нашата литература. В отделна глава, наречена „Пътят към историческия роман“, той анализира състоянието на жанра през Средновековието и Възраждането. Авторът се спира на много преводни и побългарени произведения, позовава се на редица други исторически повествования, за които казва, че са изиграли важна роля в нашия литературен процес, доколкото „чрез тях най-вече в българската литература навлизат реалистичният поглед и повестите на новото време“ (с. 69). Но тъкмо в тази част, която е пряко свързана с въпроса за генезиса на историческия роман, Цанев е повече фактологично информативен и по-малко теоретически задълбочен. Наистина той има съзнание за изключителните трудности, с които се сблъсква методологията на изследване на романа.

На това място ще си позволим едно отклонение, което, без да бъде упрек, отправен към Цанев и неговите възгледи за произхода на историческия роман, доколкото не спира вниманието му, е поканата за по-нататъшен размисъл върху генезиса на жанра. Става реч

за мисълта на Бахтин, който в известната си работа „Епос и роман“ подчертава, че корените на романа започват от „фолклорната почва“. В същия дух, като разглежда няколкото епическото, от които тръгва съвременният български роман, Боян Ничев пише, че „развоят на прозата ни към крупен романов епос минава и през използване някои елементи от поетиката на фолклора и по-специално на вълшебната приказка“ (вж. Пътят на българската проза към крупни епични форми. — Съвременник, 1974, кн. 3, с. 144). В случая Ничев говори изобщо за пътя на българската проза, но доколкото историческият роман е негова съставна част, едно от неговите далечни „архитипни“ начала, също може да бъде потърсено в поетиката на фолклора.

Що се отнася до другите два епическото, откъдето започва романът, респ. и нашият исторически роман, те са разглеждани обстойно от Цанев (калкирането и цикълът разкази). След прегледа на създаденото през Средновековието и Възраждането авторът стига до верни констатации; той успява да докаже спомагателната и проправяща пътя мисия на историческия жанр преди появата на романа. Или, както пише Георги Цанев, чрез историческите повествования от старобългарско време до Освобождението се създават „ония идейно-естетически елементи, от които ще се развие истинският исторически роман“ (с. 103).

В последните две глави на книгата, озаглавени „Историческият роман след Освобождението“ и „Историческият роман между двете световни войни“, ние виждаме най-добре Цанев, какъвто го знаем от досегашните му трудове — вещ литературен историк, учен с развито чувство за трайното в литературата, изследовател, който има методологическото въоръжение на литературоведа-марксист и знае какво да постигне с него. В споменатите части литературно-историческият подход е тясно преплетен с теоретичния. Авторът ни поднася стегнати, точни преценки за много творби и писатели. Като следва хронологически развитието на историческия роман, той постепенно очертава нарастващото извисяване на жанра, неговото непрекъснато отдаляване от битовото за сметка на философските, психологическите и идеологическите интонации. Цанев отделя място за еволюцията на художествения образ в аспекта на неговата идейно-естетическа даденост и въздействителност. Отбелязани са стилистичните изменения в развитието на жанра, подчертани са различните композиционни трансформации, проследено е бавното, но прогресивно еволюиращо мирогледно съзнание на българския исторически писател. Всички идейно-тематични и формални промени, станали в развоя на историческия роман, са представени в контекста на социалния дух на времето. Съпоставяйки и противопоставяйки положителни и отрицателни идейни и естетически тенденции, каквито в различните периоди намираме

в нашите исторически романи до Втората световна война, Цанев създава една динамична картина на жанровото постулиране.

От сп. „Литературна мисъл“ (1976, кн. 3), в което беше поместена предварително една част от разглеждания труд, се разбираше, че той ще бъде озаглавен „Историческият роман в българската литература до Девети септември 1944“. Като махнем едно-две изключения, представени от произведения, писани след посочената дата, книгата на Георги Цанев действително има пред вид само нашата историческа романистика до 1944 г. Но в сегашното си издание тя носи заглавие, което в най-добрия случай приемаме като обещание, че нашият изтъкнат учен ще продължи изследването.

Тук ще споменем и за два други недостатъка на книгата като цяло, които съвсем не накърняват достойнствата ѝ и на научен труд, но е могло да бъдат избягнати.

Прави неприятно впечатление, че в различни части и глави от труда на Цанев се използват еднакви цитати или мисли. На страница 6 ще открием текст, който в подобен смислов вид се намира и на с. 138. Същото виждаме и другаде: от с. 8 — повторение на с. 159, от с. 9 — на 128, от с. 10 — на 159, от с. 110 — на 181, от с. 28 — на 113, от с. 46 — на 114, от с. 119 — на 177, от с. 137 — на 167.

И друго — на с. 293 (горе) авторът пише, че романите „Глещи жарави“ и „Ивайло“ „не влизат в рамките на тоя труд“. А на с. 178 Цанев започва един доста обширен анализ на романа „Ивайло“ от Стоян Загорчинов.

Посочените факти, очевидно незабелязани от автора, при всички случаи е трябвало да обърнат вниманието на редактора на книгата.

И накрая — още едно връщане към акад. Георги Цанев и неговата монография, „Историческият роман в българската литература“. Роберт Вайман пише в своята „История на литературата и митологията“ (М., „Прогрес“, 1975): „Съвременната литературна история е не просто историческо резюме на творчеството на предшестващите епохи в неговото отношение към действителността на онова време, а процес на съзнателно съпоставяне ценностите на миналото и тяхната оценка от съвременността. Предметът на литературната история е не просто литературата на миналото, а нашето сегашно отношение към тази литература, която отново оживява за нас именно със силата си на такова отношение“ (с. 24).

Ако тази мисъл на Вайман продължава да звучи като императив за литературния историк, за всеки, който изследва литературния процес в неговото развитие от миналото към днешния ден, с най-добрите си страни трудът на Цанев е действително една с външната научна книга.

„ГЕОРГИ ЦАНЕВ“ — ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКИ ОЧЕРК ОТ ЛЮБЕН ГЕОРГИЕВ;

„ИЛИЯ ВОЛЕН“ — ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКИ ОЧЕРК ОТ ЛЮБЕН БУМБАЛОВ;

„МИХАЛАКИ ГЕОРГИЕВ“ — ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКИ ОЧЕРК ОТ МИХАИЛ ВАСИЛЕВ — С., БП, 1976

Литературно-критическите очерци на Л. Георгиев за Георги Цанев, на Л. Бумбалов за Илия Волен и на М. Василев за Михалаки Георгиев обогатяват традиционната жанрова поредица на Изд. „Български писател“ с нови имена и факти. Трите очерка се различават в подхода към литературните явления, но явен е стремежът на авторите към детайлно-проблемно проучване на избрания обект. Най-напред ще се спира на очерка на Л. Георгиев, тъй като той е посветен на един от най-видните съвременни наши литературоведи, чието име е свързано с първите стъпки на марксистката литературна критика.

В един литературно-критически очерк от стотина страници едва ли може да се направи изчерпателна преценка на литературоведското дело на Георги Цанев. По-скоро е възможно само да се шрихира неговият портрет, в който да проличат индивидуалните особености на големия наш литературен критик и историк в оценката на художествените явления. Авторът на този очерк — Л. Георгиев, още от уводните думи дава да се разбере, че се интересува от изследователския подход на Георги Цанев, в който своеобразно се съчетава критикът и историкът на литературата, „Георги Цанев — пише той — дойде в литературната история от литературната критика. Преди да стане историк на литературата, той беше неин изискателен и утвърден критик. А това е най-сигурното доказателство, че неговата връзка с литературното минало е съвсем пряка и естествена. Тя се дължи на една страст и любов към изкуството и не се предопределя от други интереси.“ Тази характеристика Л. Георгиев превръща в ръководен принцип на своя очерк.

Книгата хронологически е разделена на две части — дейността на Г. Цанев до 9. IX. 1944 г., когато той се издвигва предимно като литературен критик, и след 9. IX. 1944, когато интересите му се прехвърлят върху историческата преценка на литературното минало и наследство. Между двата периода има и пряка тематична връзка — така например в една от най-интересните му студии „Гърсене на нови пътища в българската литература“ литературните явления, в които той е бил пряк участник, са обобщени като исторически период. Първата част на книгата има по-публицистичен характер, тъй като Л. Георгиев се спира на идейно-политическите и гражданско-обществените позиции на Г. Цанев. Макар че тук авторът е успял да направи връзка между биографичните и творческите моменти в израстването на критика, все пак тази част оста-